

مجسمه های سفالی کوچیمیلکو

معصومه نعمتی

چکیده

هنر آمریکای جنوبی، با گستره‌ای از فرهنگ‌های متنوع، شاکله‌ای از سنت‌های صوری اقوام کهن است. در غرب آمریکای جنوبی، رشته کوه‌های عظیم آند به طول ۷۰۰۰ کیلومتر، شمالی‌ترین نقاط این قاره اسرارآمیز را به جنوبی‌ترین آن، یعنی محل تلاقی اقیانوس آرام و اطلس پیوند داده است. سرزمین آند شامل، آند شمالی (ونزوئلا، کلمبیا و اکوادور)، آند میانی (پرو و بولیوی)، آند جنوبی (شیلی و آرژانتین) است. در هر یک از این مناطق تمدن‌هایی با قدمت چند هزار ساله وجود داشته‌اند که یکی از آنها تمدن چانکای واقع در استان لیما در کشور پرو است. مجموعه‌ی بسیار نفیسی از اشیاء تاریخی و فرهنگی مربوط به تمدن چانکای به‌دست آمده است که کوچیمیلکو یکی از انواع آن می‌باشد.

پژوهش حاضر به بررسی سفالهای کوچیمیلکو، از نمونه‌های کمیاب سفالینه‌های تمام‌قد به شکل انسان، بویژه زنان، متعلق به کشور پرو می‌پردازد. در این راستا مطالب به طریق اسنادی و کتابخانه‌ای گردآوری شده و با روش توصیفی-تاریخی بررسی می‌شود. از آنجا که در مجموعه فرهنگی تاریخی نیاوران سفالینه‌هایی از تمدن‌های مختلف سرزمین آند همچون **تمدن چانکای**، فرهنگ ویکوس، تمدن موچیکا، تمدن چیمو، تمدن رکوای، تامالامک، تمدن ناسکا، تمدن مایا و تیاخواناکو موجود می‌باشد لذا بررسی میدانی نیز صورت پذیرفته است. از اهداف این پژوهش، شناخت الگوهای صوری و زیبایی شناسی سفالینه‌های کوچیمیلکو در تمدن چانکای و کاربرد این آثار، تکنیک و قالب ساخت، رنگ و نقوش آن می‌باشد. با توجه به قاچاق اشیاء فرهنگی در این منطقه و جعل و فروش این‌گونه آثار، تعیین اصالت این آثار دارای اهمیت است که

کلیدواژگان

تمدن پرو، تمدن چانکای، کوچیمیلکو

مقدمه

کشور پرو (به اسپانیایی: República del Perú) در آمریکای جنوبی و لیما پایتخت آن است. این کشور از شمال با اکوادور و کلمبیا، از شرق با برزیل، از جنوب شرقی با بولیوی، از جنوب با شیلی و از غرب با اقیانوس آرام هم مرز است. پرو مهد امپراتوری اینکا، موچه، ناسکا، چاوین و چانکای می‌باشد. این کشور وطن شمار زیادی از بومیان سرخ پوست قاره‌ی آمریکای جنوبی است. پرو از تمدنهای باستانی، با پشتوانه‌ای غنی تاریخی و فرهنگی می‌باشد.

قوم اینکا در ساخت سفال با نقوش هندسی، شامل مربع‌های تکرارشونده، ردیفی از مثلث‌ها، خطوط موازی، حجاری و نقاشی روی ظروف، زیورآلات ساخته شده از طلا و فیروزه، خانه‌های سنگی، مهارت داشتند. مراسم آیینی قوم موچه در معماری مذهبی و ظروف سرامیکی ایشان بازتاب یافت سفالگران موچه‌ها، سفال‌ها را با گردن رکابی به صورت لوله‌ای ظریف و باریک می‌ساختند. قوم ناسکا، معماری بزرگ مقیاس نداشتند اما در ساخت نمونه‌های خاص از سفال ته‌گرد با دوگردنه که توسط یک رابط به یکدیگر وصل می‌شدند ساخته مهارت داشتند. اما قوم چاوین به واسطه پیکرتراشی سنگی شهرت دارد. این پیکره‌ها با معماری شان در ارتباط می‌باشد. آنچه در این آثار بیشتر مشهود است حضور موجودات اسطوره‌ای با تاکید بر ترکیب گونه‌های گربه‌سانان، پرندگان، خزندگان و انسان است.

اما سفالینه‌های به دست آمده از تمدن چانکای غالباً به شکل انسان، به ویژه زنان با ویژگی‌های تصویری منحصر به فرد در قالب تندیس‌های کوچک مستطیلی شکل و نقوش تزیینی است که با دیگر نمونه‌های یافت شده از اقوام نامبرده (اینکا، موچه، ناسکا، چاوین) متفاوت است. قاچاقچیان نام این سفالها را کوچیمیلکو نهاده‌اند. با

توجه به فقر مادی و فرهنگی شدید مردم این منطقه ، قاچاق اشیاء فرهنگی به خصوص کوچیمیلکو رواج بسیار دارد. امکان جعل و فروش این آثار به قیمت های هنگفت، زمینه را برای تحقیق و بررسی، فراهم آورد. از آنجا که تعدادی از این سفالینه ها در مجموعه کاخ موزه های نیاوران به عنوان شی موزه ای موجود می باشد لذا امکان تعیین اصالت این تندیس ها با نمونه های تقلبی وجود دارد .

در این پژوهش ابتدا به عنوان مدخل بحث کلیاتی پیرامون موقعیت جغرافیایی کشور پرو ، هنر اقوام کهن پرو از جمله اینکا، موچه ، ناسکا، چاوبن ، مطرح و سپس به طور اخص به موقعیت جغرافیایی کنونی لیما و تمدن باستانی چانکای ، هنر چانکای و سفالینه های کوچیمیلکو پرداخته می شود. از مهم ترین اهداف این پژوهش ارائه روش سم شناسی به مثابه راهکاری متن برای شناسی نمونه اصلی است.

۱ فرهنگ و تمدن آمریکای جنوبی

آمریکای جنوبی بخش جنوبی قاره آمریکا است و معمولاً آن را از شمال کشور کلمبیا تا جنوب کشور شیلی در نظر می گیرند. خط استوا از این قاره می گذرد. رود و جنگل های آمازون در این قاره قرار دارد. صرف نظر از فرهنگ های حوضه آبریز آمازون ، تمدن های مهم نخست در پرو و ناحیه آند شکوفا گشتند . روستاهای نخست حدود ۲۰۰۰ سال ق.م با استفاده از کشاورزی پدیدار گشتند. در سده پانزدهم میلادی امپراتوری مشهور اینکا به قدرت رسید و تا سال ۱۵۰۰ میلادی اداره ناحیه وسیعی اکوادور در شمال تا مرکز شیلی در جنوب را در دست گرفت.

۲ نقشه آمریکای جنوبی

آمریکای جنوبی شامل کشور های آرژانتین ، اروگوئه ، اکوادور ، برزیل ، بولیوی ، پاراگوئه ، پرو ، شیلی ، کلمبیا و ونزوئلا میباشد. رشته کوه آند طولانی ترین رشته کوه جهان است و به شکل زنجیره ای در راستای کرانه باختری

کتاب اقوام سرزمین آند از فرهنگهای آغازین تا اینکا / دانیل لاوله و لوئیس گ. لومیراس / ترجمه : مهران کندری / سروش / ۱۷۷

ویکی پدیا انگلیسی^۲

آمریکای لاتین قرار گرفته و بیش از ۷ هزار کیلومتر درازا دارد. پهنای آن در برخی مناطق به ۵۰۰ کیلومتر می‌رسد و میانگین ارتفاع این رشته‌کوه در حدود ۴۰۰۰ متر است.

رشته کوه آند^۲

آمریکای جنوبی در قرن ۱۶ میلادی مورد حمله کشور اسپانیا قرار گرفت و به مدت سه قرن مستعمره آن کشور بود. این حمله به دلیل وجود افسانه "ال دورادو" به معنی "شهری از طلا" انجام پذیرفت. مردم آمریکای جنوبی به زبانهای مختلف از جمله اسپانیایی ، پرتغالی ، انگلیسی و فرانسوی صحبت میکنند. در تمام مناطق آند قبایل محلی وجود داشته اند که طبقه بندی اجتماعی قوی را نشان میدهد . این امر در همه جا در یک زمان روی نداده است. اقوام آند ، تقریباً تمام گیاهان را شناخته و تمامی حیواناتی که مناسب اهلی شدن بودند رام کرده اند. آنها در سفالگری ، بافندگی ، مجسمه سازی و معماری مهارت پیدا کردند و در تراش چوب ، صدف ، استخوان و سنگهای نیمه قیمتی تجربیاتی داشتند. آنها توانستند محصولات کشاورزی خود را از طریق سیستم آبیاری مصنوعی تامین کنند.

سرزمین آند شامل سه قسمت جغرافیایی است :

آند شمالی : بیشتر الگوهای نوسنگی روستایی را نشان میدهد که از لحاظ طبقه بندی اجتماعی بسیار ضعیف بودند. (ونزوئلا، کلمبیا و اکوادور)،

آند میانی: مراکز با الگوهای شهری پدید آمد. مانند فرهنگ چاوین که هنر آن قواعد مختص به خود را داشته و به طور یقین از جانب کاهنان مراکز دینی مورد نظارت قرار می گرفته اند. (پرو و بولیوی)

آند جنوبی : شیوه زندگی نوسنگی بوده و از چهار چوب دهاتی خود فراتر نرفت . استخراج مس و طلا را شناخته بودند. (شیلی و آرژانتین).

دوره‌های شکل‌گیری تمدن در منطقه‌ی آند^۴

باستان‌شناسان سیر تحول و شکل‌گیری تمدن‌های عالی این منطقه از ابتدای ورود مردمان به این سرزمین تا ورود اسپانیایی‌ها را به ۷ مرحله تقسیم کرده‌اند:

۱- دوران پیش از سرامیک (۱۸۰۰-۴۰۰۰ ق.م)

^۳ ویکی پدیا انگلیسی

^۴ کتاب اقوام سرزمین آند از فرهنگهای آغازین تا اینکا / دانیل لاوله و لوئیس گ. لومیراس / ترجمه : مهران کندری / سروش / ۷۷

۲- دوران آغازین سرامیک (۱۹۰۰-۱۸۰۰ ق.م)

۳- افق اولیه (۲۰۰-۹۰۰ ق.م)

۴- دوران میانه‌ی متقدم (۷۰۰ میلادی - ۲۰۰ ق.م)

۵- افق میانی (۱۰۰۰-۷۰۰ میلادی)

۶- دوران میانه‌ی متاخر (۱۴۷۶-۱۰۰۰ میلادی)

۷- افق متاخر (۱۵۷۲-۱۴۵۰ میلادی)

تعدادی از تمدن‌ها و سفال‌های منطقه آند :

تمدن تامالامک

در منطقه‌ای در شمال شرق کلمبیا ، مردمان فرهنگ تامالامک می‌زیسته‌اند. در این منطقه از ظروف یافت شده می‌توان به ظروف استوانه‌ای شکل اشاره کرد که دارای درپوش‌هایی به شکل انسان هستند. این ظروف عموماً در مراسم تدفین مردگان مورد استفاده قرار می‌گرفت.

از مهم‌ترین رسوم مردمان دوره‌ی باستان کلمبیا این بود که در هنگام ساخت خانه‌هایشان تعدادی سفالینه را در زیر خانه دفن می‌کردند و به تعداد اعضای خانواده‌شان در داخل‌شان سنگریزه می‌ریختند و هرگاه اگر فرد جدیدی به افراد خانواده اضافه می‌شد آنها به تعداد سنگریزه‌ها اضافه می‌کردند. این سفالینه سیاه که شبیه پیکره‌ی مردی است، احتمالاً کاربرد این جنبی داشته است.

نام اثر: ؟ / نوع کاربری: آیینی / شماره اموالی: ۳۳۰۲ / محل نگهداری: مجموعه نیاوران / محل کشف اثر: تامالامک / قدمت: ۱۵۰۰-۵۰۰ م. ابعاد: ارتفاع ۲۳ و طول ۲۱ سانتیمتر^۵

فرهنگ ویکوس:

در منطقه‌ی شمال پرو، شهر چولوکاناس واقع شده است. این دره در مجاورت بزرگ‌ترین منطقه‌ی بیابانی پرو قرار گرفته است. منطقه‌ی چولوکاناس امروزی را خاستگاه تمدن ویکوس می‌دانند. در نزدیکی این منطقه صدها گور غارت شده را یافته‌اند. مردم ویکوس اجسادشان را در گورهای عمیقی به خاک می‌سپردند، آنها اجساد را همراه با هدایایی از طلا، ظروف سفالین قرمز به اشکال انسان، حیوان و شکل‌های اسطوره‌ای در مراسم تدفین خاصی به خاک می‌سپردند.

- نام اثر: ؟ / نوع کاربری: ؟ / شماره اموالی: ۳۳۰۱ / محل نگهداری:

مجموعه نیاوران / محل کشف اثر: ویکوس / قدمت: ۵۰۰ م / ابعاد: ارتفاع

۲۲/۵ و عرض ۱۲/۵ سانتیمتر

تمدن موچیکا^۶

موچیکا، مشهورترین و غنی‌ترین فرهنگ منطقه‌ای آند بوده است. این تمدن با شکوه به دلیل سفالینه‌های بسیار طبیعی‌اش مورد توجه زیادی قرار گرفته است. در این فرهنگ گربه‌سانان معمولاً به عنوان یک نماد بسیار قدرتمند در میان فرمانروایان، جنگجویان و شکارچیان شناسایی شده‌اند.

مارمولک جانوری است که در شرایط مرطوب زندگی می‌کند. از نظر اسطوره‌شناسی این تمدن، مارمولک به عنوان یاری‌دهنده باوفای خدایان به شمار می‌رود. معمولاً نقش این جانور به تنهایی و یا به عنوان همراه در کنار به تصویر کشیده شده است^۷

- نام اثر: ؟ / نوع کاربری: ؟ / شماره اموالی: ۳۲۹۹ / محل نگهداری: مجموعه فرهنگی تاریخی نیاوران /

محل کشف اثر: موچیکا / قدمت: ۲۰۰ ق.م- ۶۰۰ م. / ابعاد: ارتفاع ۲۰/۵ سانتیمتر- طول ۱۸ سانتیمتر

⁵ فاطمه محسنی-مسئول واحد مرمت مجموعه نیاوران

⁶ Berin, Kathleen : The Spirit of Ancient Peru, p. ۱۱۰

⁷ <http://en.amigosprecolombino>.

تمدن تاهواناکو

این تمدن در سال‌های ابتدایی هزاره‌ی اول میلادی در ساحل جنوبی دریاچه‌ی تی‌تی‌کاکا در بولیوی شکل گرفته است. این تمدن به لحاظ زمانی نزدیک به اینکاها بوده است. از مشخصه‌ی سفالینه‌های این دوره الصاقاتی مانند سرپرنده و پلنگ بر روی ظروف مخصوص مراسم تشریفاتی است.

نام اثر: Tripod Jaguar / **نوع کاربری:** مراسم تدفین / **شماره اموالی:** ۳۳۱۵ / **محل نگهداری:** مجموعه فرهنگی تاریخی نیاوران / **محل کشف اثر:** تیا هواناکو / **قدمت:** ۱۰۰۰-۸۰۰ م. / **ابعاد:** قطر دهانه ۱۲ و ارتفاع ۳۲ سانتیمتر^۸

تمدن چانکای

این تمدن در شمال استان لیما در پرو شکل شده است. این تمدن از دوران افق میانی (۱۰۰۰-۷۰۰ میلادی) شروع و تا پایان دوران میانه‌ی متاخر (۱۴۷۶-۱۰۰۰ میلادی) آغاز و آثار سفالی زیادی از گورهای این دوره پیدا شده است. علاوه بر انواع ظروف آیینی، سفالینه‌هایی زیادی به شکل انسان، در این تمدن ساخته شده‌اند. این مجسمه‌ها شبیه به هم هستند که به صورت گیکره زنانه و مردانه ساخته شده و تعدادی از آنها به متعلق به مقابر بزرگان می‌باشد به صورت تاجدار ساخته شده‌اند. اغلب این تندیسهای کوچک به صورت غیر مجاز از مقابر منطقه چانکای کشف شده‌اند و به راحتی خرید و فروش میشوند. پرو جزو کشورهای فقیر سرخپوست آمریکای جنوبی بوده و انواع قاچاق در آن رواج دارد.

طرف تمدن چانکای- ۹۰۰ الی ۱۴۰۰ میلادی

- نام اثر: کوچیمیلکو
- نوع کاربری: آیینی
- محل نگهداری: موزه هنر جانسون
- محل کشف اثر: چانکای (پرو)
- قدمت: ۱۴۷۰-۱۲۰۰ م
- ارتفاع: ۳۳ عرض: ۵/۲۰

- نام اثر: کوچیمیلکو
- نوع کاربری: آیینی
- شماره اموالی: ۳۳۳۴
- محل نگهداری: کاخ نیاوران
- محل ساخت و کشف اثر: چانکای
- قدمت: ۱۵۰۰-۱۰۰۰ م
- ابعاد: ارتفاع ۴۵ cm - عرض ۲۴ cm

فاطمه محسنی- مسئول واحد مرمت نیاوران^۸

مجموعه سفالهای آمریکای جنوبی در کاخ موزه نیاوران

کاخ موزه های سعد آباد و نیاوران از جمله کاخهایی هستند که از دوره قاجار تا پهلوی دوم به عنوان اقامتگاه خانواده سلطنتی مورد استفاده بوده اند. مجموعه نفیسی از اشیاء تاریخی و فرهنگی ایران و جهان را در این دو مجموعه جمع آوری شده که یا خریداری شده اند و یا اهدایی هستند . بخش کوچکی از اشیاء مربوط به تمدن آمریکای جنوبی است که در مجموعه کاخ های نیاوران در موزه نگهداری میشود که شامل ظروف و مجسمه های سفالین است . این اشیاء مربوط به تمدن های مختلف شکل گرفته در دامنه های آند است و قدمت آنها از ۲۰۰ ق.م تا ۱۵۰۰ میلادی را شامل میشوند . تعدادی از مجسمه های سفالین که شکل انسانی دارند به نام کوچیمیلکو بوده و دارای ارتفاع ۳۰ تا ۶۰ سانتی متر میباشند و در مجموعه نیاوران در معرض نمایش هستند .

مجسمه های سفالی کوچیمیلکو

کوچیمیلکو ها^۹ مجسمه های سفالین کرم رنگ از پیکره زن و مرد میباشند. از نظر شکل ظاهری دارای سری تخت و مستطیل شکل و بدنی تخت بوده و چشمان خیره ، دهانی کوچک و بینی باریکی دارد. ، پاهای لوله ای شکل رو به جلو و دستان کوتاه گشوده برای استقبال از فرد متوفی می باشند. دستها و بینی الحاقی هستند و پس از ساخت مجسمه بوسیله قالبهای چوبی ، دستها و بینی الحاق می شدند. سطح مجسمه ها صیقلی بوده و مزین به خطوط و نقوش برنگ قرمز ، سیاه یا قهوه ای بر بدن و صورت می باشد که همانند زیور الاتی خود نمایی میکند . به باور افراد محلی ، این رنگها دافع شر و انرژی های بد می باشند که بلایا را از مردگان و اطرافیان وی دور میکنند . این مجسمه ها معمولا در مقابر اعیان یافت شده اند که در کنار مردگان دفن می شدند. قد این مجسمه ها معمولا بین ۳۰ الی ۶۰ سانتی متر میباشند. دزدان مقابر (Huaquero) ، این سفالینه های تمام قد را کوچیمیلکو نامیده اند. علت نامگذاری آنها به دلیل کشف آنها از مزرعه پرورش خوک است که دزدان مقابر این اسم را بر روی این مجسمه ها نهاده اند.

CUCHI به معنی خوک و MILCO به معنی مزرعه است . (مزرعه خوک) . همگی آنها دارای کاربرد آیینی هستند .

امروزه گورکن ها در این سرزمین صنف خاص خود را دارند و قدرت آنان آنقدر زیاد است که در بعضی مناطق از هرگونه تلاش دولتی برای حفاری علمی ممانعت به عمل می آورند. در چانکای یکی از تفریحات یکشنبه طبقه عوام در گورستان هاست که البته رسماً این کار ممنوع اما هر نوع تلاش به منظور کنترل این کار با شکست مواجه شده است . تعداد تندیس های زنانه بیشتر از مجسمه های مردانه است و این احتمالاً به دلیل اینست که در این فرهنگ زن نقش استقبال کننده و پذیرایی کننده از نزدیکان خود را دارد.

مقایسه ابعاد ، شکل ظاهری اجزا ، رنگ ، نقوش بین کوچیمیلکو های به نمایش در آمده در مجموعه نیاوران با کوچیمیلکو های موجود در موزه ها و مجموعه های شخصی و همچنین کهنگی و مات شدگی رنگ سفال و نقوش و آسیب های وارده ، نشان از اصالت و قدمت این اشیاء دارد .^{۱۱}

^۹ <http://www.kodner.com/catalogue/032107/Catalogue5.htm>

^{۱۰} <http://www.londoncoin.com>

- نام اثر: کوچیمیلکو
- نوع کاربری: آیینی
- شماره اموالی: ۳۳۳۳
- محل نگهداری: کاخ نیاوران
- محل کشف اثر: چانکای
- قدمت: ۱۵۰۰-۱۰۰۰ م.
- ابعاد: ارتفاع ۶۴/۵ سانتیمتر

- نام اثر: کوچیمیلکو
- نوع کاربری: آیینی
- محل نگهداری: موزه هنر کلمبیا
- محل کشف اثر: چانکای
- قدمت: ۱۴۵۰-۱۰۰۰ م.
- ابعاد: ارتفاع ۵۳ سانتیمتر

با توجه به موزه ای بودن اشیاء مذکور توجه به حفاظت و نگهداری آنها دارای اهمیت میباشد. این مجسمه ها بصورت قالبی ساخته شده اند و تو خالی هستند . بنابراین مقاومت کمتری نسبت به سفال تو پر در برابر ضربات داشته و به آسانی دچار ترک شده و یا می شکنند. بررسی نمونه های موجود در مجموعه نیاوران نشان میدهد نقاط ضعف این مجسمه ها در نقاط تیز پیکره میباشد. این نقاط شامل نوک انگشتان دست و پا و بینی یا انتهای دو طرف سر مجسمه میباشد .

- نام اثر: کوچیمیلکو
- نوع کاربری: احتمالاً آیینی
- محل نگهداری: مجموعه شخصی رائو آپسته گیا - محل کشف اثر: چانکای
- قدمت: ۱۰۰۰ م.
- ابعاد: ارتفاع ۵۳/۵ cm

- نام اثر: کوچیمیلکو
- نوع کاربری: آیینی
- شماره اموالی: ۳۳۳۵
- محل نگهداری: کاخ نیاوران
- محل کشف اثر: چانکای
- قدمت: ۱۵۰۰-۱۰۰۰ م.
- ابعاد: ارتفاع ۴۳ cm، عرض ۲۸ C

شکستگی در نوک انگشتان

ترکها نیز در ناحیه گردن و بین پا ها مشاهده شده اند و اغلب شکستگی ها در ناحیه اتصال بازو به بدن می باشد. خوشبختانه به دلیل مقاومت خوب ذاتی سفال در برابر عوامل محیطی مانند دما ، رطوبت و شرایط نوری نامطلوب، همگی آنها بعد از مرمت های انجام شده توسط بخش حفاظت و مرمت مجموعه ، در شرایط خوبی نگهداری و نمایش داده میشوند.

ریز ترک در سطح مجسمه

یکی از راههای تشخیص اصالت مجسمه های کوچیمیلکو موجود در مجموعه نیاوران مقایسه تطبیقی آنها با نمونه های موجود در موزه های جهان است . این مقایسه میتواند به صورت مقایسه ظاهری از نظر ابعاد ، تکنیک ساخت ، رنگ سفال ، نقوش ایجاد شده بر روی سفال میباشد. با توجه به اینکه این اشیاء در مجموعه موزه ای سلطنتی به نمایش در آمده و با مقایسه فن شناسی میتوان به اصالت این آثار اطمینان کرد.

منابع :

http://icom.museum/uploads/tx_hpoindexbdd/RLP_english.pdf
<http://en.amigosprecolombino.es/cultures/andes-area/chancay>
<http://tarikhema.parsiblog.com>
<http://www.uthistory.blogfa.com/post-6.aspx>
<http://www.iran-eng.com/showthread.php>
[issions.html](http://www.miss-peru.com/lima-interesting-places.htm)
<http://www.miss-peru.com/lima-interesting-places.htm>
<http://library24.library.cornell.edu:8280/luna/servlet/detail/CORNELL~1~1~40620~97001471:-Cuchimilco--Figure>
<http://www.liveauctioneers.com/item/7861068>
http://nonsuchgallery.com/index.php?option=com_content&view=article&id=120&Itemid=56
http://icom.museum/uploads/tx_hpoindexbdd/RLP_english.pdf
<http://en.amigosprecolombino.es/cultures/andes-area/chancay>

کتاب اقوام سرزمین آند از فرهنگهای آغازین تا اینکا / دانیل لاواله و لوئیس گ. لومبراس / ترجمه : مهراں کندری /
سروش / ۷۷
فاطمه محسنی-مسئول واحد مرمت مجموعه نیاوران

۱۱۰^۱ Berin, Kathleen : The Spirit of Ancient Peru, p.

^۱ <http://www.kodner.com/catalogue/032107/Catalogue5.htm>

^۱ <http://www.londoncoin.com>